

JOSEP PICH I MITJANA

LA VISIÓ DE LA LLENGUA DE VALENTÍ ALMIRALL
(1841-1904)*

Vull agrair que m'hagin convidat a parlar de Valentí Almirall a la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans amb motiu de la commemoració del centenari de la seva mort. No obstant això, tinc la impressió que l'any Almirall no ha tingut el ressò que el personatge mereix. De fet, el 20 de maig de 1936, Rovira i Virgili proposà al Parlament de Catalunya la celebració institucional del cinquantenari de la publicació de *Lo catalanisme* i de passada homenatjar al seu autor. La proposta va ser aprovada per unanimitat, però quedà estroncada per l'inici de la Guerra Civil (PICH, 2004b: 341-342). El triomf del franquisme soterrà el record d'Almirall en l'oblit, tot i que aquest s'ha anat esvainent per a mostrar-nos un dels polítics i intel·lectuals catalans més importants de la segona meitat del segle XIX.

Inicialment, fou un activista cultural que impulsà l'inici del llarg procés de normalització de la llengua catalana. Posteriorment, va ser el principal dirigent dels federals intransigents barcelonins, durant el sexenni i la primera República, i del primer catalanisme polític, els primers anys de la Restauració. A més, va ser un filantrop que organitzà la primera Biblioteca pública barcelonina, en dur a terme la darrera voluntat del seu amic Rossend Arús, i llegà a la ciutat de Barcelona la mansió dels Llozer, valorada en unes 450.000 pessetes de 1904, amb la condició que la dediquessin a l'ensenyament, tot i que va ser demolida per a edificar part de les dependències de l'actual Ajuntament de Barcelona (PICH, 2004b: 23).

El projecte catalanista d'Almirall era ideològicament plural, socialment interclassista, regeneracionista, modernitzador i accidenta-

* Conferència pronunciada el 2 de desembre de 2004 a la sala Font i Quer de l'Institut d'Estudis Catalans.

lista en la forma de govern, ja que l'essencial per a Almirall no era elegir entre república o monarquia, sinó la recuperació de l'autogovern de Catalunya i la transformació d'Espanya en un Estat compost, és a dir, federal. Intentà polititzar el moviment catalanista amb un projecte federal d'orientació sobiranista que tenia com a referents els moviments *autonomistes* hongarès i irlandès, i els sistemes polítics nord-americà i suís. La terminologia que utilitzava estava influïda pel federalisme nord-americà, ja que per a Almirall la nació era Espanya, mentre que Catalunya hauria de ser un Estat amb un ampli ventall de competències obtingudes per la decisió sobirana dels catalans. El seu discurs catalanista era nacionalista, però d'un tarannà liberal i progressista, que no coincidia amb el dels principals dirigents de la Lliga Regionalista. En definitiva, el centenari de la mort possiblement és un bon moment per reivindicar i proposar una imatge renovada d'Almirall, dels seus partidaris i dels inicis del catalanisme polític.

APROXIMACIÓ AL PERSONATGE

Valentí Almirall i Llozer va néixer el 8 de març de 1841, a Barcelona, on morí el 20 de juny de 1904. Era el primer fill d'una família del patriciat barceloní vinculada al comerç, l'advocacia, el clergat i la noblesa (FONT, 1926). Era hereu del baró del Papiol, i en el seu cercle íntim d'amistats afirmava que li agradava ser noble «per poder-se'n fotre» (GARRIGA, 1987). En definitiva, reaccionà, conscientment, contra els que haurien d'haver estat els seus interessos de classe (ROCA, 1905). Tenia una formació magnífica, ja que era un poliglòt que dominava tant el llatí i el grec clàssic, com el francès, l'anglès, l'italià i l'alemany. Home de vasta cultura, va acabar els seus estudis de Dret el 1863 a la Universitat de Barcelona, tot i que exercí l'advocacia de manera discontinua (PICH, 2004b: 27-39).

L'ACTIVISME CULTURAL VINCULAT A LA RENAIXENÇA POPULAR

La societat catalana evolucionà de l'entusiasme espanyolista generat per la guerra d'Àfrica de 1860, a la reivindicació de la pròpia nacionalitat, després del triomf de la revolució democràtica de 1868. El mateix Almirall va passar de ser un dels joves universitaris que organitzava manifestacions favorables a la guerra d'Àfrica a encapçalar els federals intransigents que intentaren proclamar l'Estat català, durant el sexenni i la primera República (PICH, 2004b: 32-35 i 63-173). Aquesta evolució va ser impulsada per una Renaixença que tenia molt poc en comú amb el moviment romàntic culte de tarannà conservador iniciat al voltant de 1833 amb la publicació de l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau; desenvolupat cap el 1841 amb les poesies de Rubio i Ors, *Lo gayter de lo Llobregat*, i consolidat amb els Jocs Florals de Barcelona, el 1859, encapçalats per Milà i Fontanals (MIRACLE, 1960; VALLVERDÚ, 1979: 55-61; JORBA, 1986, 1994, 1995 i 1997; MORAN, 1994). Aquest certamen poètic intentava recuperar la llengua catalana arcaica i el seu activisme cultural difícilment podia generar un moviment de ressorgiment polític i cultural, tal com va passar amb els *fe-libres* occitans.

Però, existia una altra Renaixença que s'oposava a la culta, la popular impulsada pels humoristes mal anomenats «xarons», és a dir, bromistes de mal gust i mancats d'art. Aquests impulsaren la difusió de la llengua catalana entre les classes populars, a través del teatre i de la premsa, inicialment des d'una vessant humorística, basada en la paròdia. Així com també, amb el seu suport a les corals de Clavé i als carnivals de Barcelona, on confluïa la diversió, la filantropia i la recuperació de la utilització de la llengua catalana entre les classes populars. Escrivien tal com parlaven els catalans d'aquell període, per aquest motiu afirmaven que eren partidaris del «català que ara és parla» (COROMINES, 1933; ROVIRA i VIRGILI, 1966; CARMONA, 1967; FONTANA, 1988 i 1994; PICH, 2004a i b: 39-61). Serà aquesta Renaixença la que impulsarà la recuperació de la llengua entre amplis sectors de la societat catalana. No obstant això, molts estudiosos de la represa cultural catalana limiten la Renaixença popular a un projecte alternatiu

fracassat o a una subcultura subordinada a l'hegemonia patrícia dominant.

L'humorisme «xaró» era un moviment cultural, fonamentalment barceloní que pretenia recuperar la identitat cultural catalana des d'una postura iconoclasta i bohèmia que els induïa a buscar la confrontació amb els partidaris de la Renaixença culta (CURET, 1967; SUNYER, 1996; OTEO, 1997; PICH, 2004b: 39-61). Almirall era membre de la colla més activa de «xarons» bromistes barcelonins (ROURE 1925 i 1926; GARRIGA, 1987).

L'activitat cultural dels *humoristes* «xarons» molestava, tant als sectors cultes de la Renaixença com a les autoritats centralistes. Aquestes no estaven preocupades per la «restauració» dels Jocs Florals, sinó per l'activitat dels joves bromistes «xarons». Els «jocsfloralescos» fonamentaven la seva activitat en escriure versos sobre un passat idealitzat, en una llengua incomprendible per a la major part dels catalans del període. Per tant, comptaven amb el suport institucional de les autoritats governamentals espanyoles que els cedien el consistori municipal barceloní i les principals autoritats, encapçalades pel capità general de Catalunya i pel governador civil de Barcelona, no tenien cap inconvenient en assistir-hi. En canvi, els «xarons» organitzaven festes, balls i sessions de teatre amateur. Aquestes comptaven amb l'enginy del grup que es vertebrava entorn de Frederic Soler, *Pitarra*, a la rebotiga de la seva rellotgeria, on Almirall era un dels fixos (ALMIRALL, 1886; ROURE, 1926; ROURE, 1946; POBLET, 1965 i 1967; CARMONA, 1967; PLA, 1977; FÀBREGAS, 1969 i 1986; FONTANA 1994; PICH, 2004b: 49-57).

El 1863, decidiren constituir *La Gata* la primera companyia professional per representar obres de teatre en català. Garriga i Massó (1987) assegura que Almirall n'era l'empresari a l'ombra. La reacció del Govern va ser, primer, incrementar la pressió de la censura i, com que no van poder frenar l'activitat del grup que encapçalava Soler, van promulgar, el 1867, la Reial Ordre que prohibia estrenar obres de teatre escrites íntegrament en el que anomenaven *dialectes regionals*, perquè «esta novedad ha de contribuir forzosamente a fomentar el espíritu autóctono de las mismas [províncies que utilitzessin la seva llengua], destruyendo el medio más eficaz para que se generalice el uso de la lengua nacional», tot i que únicament a Catalunya es desen-

volupava un teatre que utilitzava el que les autoritats identificaven com *dialecte regional*. La Reial Ordre responia al desig d'uniformitzar culturalment Espanya, però la iniciativa del Govern resultà contraproduent als seus interessos, ja que els «xarons» acataren l'ordre, però identificaren els personatges positius amb els que parlaven en català, mentre que els negatius ho feien en castellà. La paròdia anava acompanyada d'una presa de consciència de la catalanitat dels espectadors de les obres (FONTANA, 1994).

La vinculació d'Almirall amb la Renaixença popular i amb el grup que encapçalava Soler quedà reflectida en el pròleg que va escriure el 1867, protegit sota el pseudònim de Joan Comas Triadu, per a la primera edició completa de les *gatades* de Soler. En aquest pròleg, Almirall pretenia replicar les crítiques generades per l'èxit de la producció teatral i poètica de *Pitarra*, especialment entre els autors vinculats a la Renaixença culta. De fet, aquest pròleg és fonamental per a comprendre l'evolució de la mentalitat d'Almirall dels plantejaments romàntics, idealistes i catòlics que defensava durant la seva joventut, a la formulació i difusió d'un ideari positivista i evolucionista vinculat al lliurepensament, durant el seu període de maduresa política i intel·lectual (PICH, 2004b: 57-61).

En aquest pròleg, un any abans de la revolució de setembre de 1868, Almirall defensava la categoria de llengua del català i afirmava que les tesis dels difamadors de la llengua catalana es basaven en la ignorància i els prejudicis. Argumentava que Catalunya era un poble amb consciència de la seva identitat diferenciada de la resta d'Espanya, amb la necessitat de crear una literatura pròpia, perquè «no li basta la literatura espanyola, perquè com aquesta de fet es castellana (no podent ser altre cosa baix pena de no ser res)». Sabia, per això utilitzava un pseudònim, que els partidaris del centralisme uniformitzador trobarien els seus arguments inadmissibles i replicarien amb «lo Cristo gros de la autonomia y d'altras paraulassas per l'estil». Però estava convençut que calia trobar una nova vertebració per a Espanya que no en qüestionés la unitat, però sí la uniformitat cultural, ja que «los pobles de que esta nació's forma si bé són germans, no són bessons». El pròleg l'havia escrit en el «català que ara's parla», perquè era el llenguatge de les classes populars.

L'impuls del teatre en llengua catalana acabà amb el monolingüisme castellà en l'àmbit públic a Catalunya. *La Gata* tingué el suport del públic i funcionà entre 1863 i 1867, fins al moment que Soler estrenà *Les joies de la Roser*, el seu primer drama, amb un gran èxit. La primera companyia professional de teatre per representar obres en català, que s'havia dedicat a representar obres costumistes i paròdies, va ser dissolta per a fundar el *Teatre Català*, la nova empresa dirigida per Soler. Almirall, que ja estava implicat en activitats polítiques contra el règim isabelí, hauria aprofitat aquestes circumstàncies per a retirar-se i cedir tot el mèrit de l'inici del teatre professional en català a Soler.

ALMIRALL I EL FEDERALISME INTRANSIGENT

El pronunciament iniciat a Cadis es transformà a Barcelona en una revolució democràtica que es concretà en el desig generalitzat de transformacions estructurals del sistema polític espanyol, en el sorgiment i la consolidació del moviment republicanofederal i en l'eclosió d'una nova generació de polítics, entre els quals destacava un jove Almirall que participà activament en l'inici de la revolució a Barcelona (PICH, 2004b: 63-86 i 2004c).

Durant el sexenni, Almirall encapçalà els federals intransigents barcelonins, un grup minoritari dins del republicanisme federal de la capital catalana. S'articulaven al voltant d'una associació política: el Club dels Federalistes (TERMES, 1972; PICH, 2004b: 90-109) i d'un diari: «El Estado Catalán» (PICH, 2004b: 111-144). De fet, ara que es parla sovint del nou Estatut i, de vegades, dels seus precedents, s'hauria de tenir present el que Almirall i els seus partidaris proposaven a *Les Bases para la constitución federal de la nación española y para la del Estado de Catalunya (1868)* (GONZÁLEZ CASANOVA, 1979) i d'*Idea exacta de la federación. Datos para la organización de la República Federal Española (1869)* (PICH, 2004b: 115-119). Publicades quinze anys abans que el projecte de Constitució de l'Estat català de 1883 i vint-i-cinc anys abans que les tan citades Bases de Manresa de 1892. També fou un dels promotors de la publicació d'una revista satírica en català destinada a les classes populars amb l'objectiu d'impulsar la propaganda repu-

blicana: «La Campana de Gràcia» (1870-1936), on era molt crític amb els conservadors (TUBINO, 1880; ROCA, 1888; ROVIRA I VIRGILI, 1936; TORRENT I TASIS, 1966; VALENTÍ FIOL, 1973; PICH, 2004b: 136-140).

Els federals intransigents barcelonins es caracteritzaven pel seu idealisme, ja que pensaven que les idees estaven per sobre de les persones, pel seu dogmatisme, ja que posaven el seu projecte per sobre de qualsevol tàctica política, i pel seu maximalisme, tal com reflectia el seu lema «o tot o res». Tot plegat, feia que no acceptessin cap pacte que impliqués alguna minva del seu projecte polític i doctrinal, plantejament que dificultava la concreció pràctica dels seus objectius polítics (PICH, 2003c). Això no obstant, va ser director de la Casa de Caritat, la principal institució assistencial barcelonina, entre 1871 i 1875, i la seva gestió resultà excel·lent (PICH, 2003b).

EL «DIARI CATALÀ» I LA LLENGUA CATALANA

La crisi de la primera República, la restauració de la monarquia i el retorn al govern dels conservadors implicà que aquests inicialment impedissin l'organització de qualsevol tipus d'oposició contra el nou règim. Per tant, Almirall es va veure obligat a substituir l'activisme polític per l'exercici de l'advocacia, les tertúlies i les col·laboracions a la premsa barcelonina de tarannà republicà. També participà en la constitució dels primers grups excursionistes vinculats al catalanisme cultural, alhora que s'interessava pels estudis del folklore català i col·laborava en la introducció i en la difusió de les teories positivistes i evolucionistes a Catalunya (CACHO VIU, 1984; HINA, 1986; GABRIEL, 1994; RIERA, 1994; PICH, 2004b: 175-182).

L'obertura política de la Restauració, instaurada de la mà dels conservadors al principi de 1875, i la progressiva supressió de la censura, primer els llibres i posteriorment a la premsa, va permetre que Almirall reprengués la seva activitat política i publicística. El 1878, publicà els *Escritos Catalanistas*, on trobem l'embrió del programa del modernisme català (VALENTÍ FIOL, 1973).

El 1879, el govern promulgà una nova llei d'impremta que li va permetre publicar el primer diari polític escrit en català. La publicació

del «Diari Català» (1879-1881) és una fita cabdal en la història del periodisme català, en el procés de normalització de la llengua, en la politització del catalanisme i en la construcció nacional catalana (TUBINO, 1880; GABRIEL, 1994 i 1997; FIGUERES, 1999; PICH, 2003a). Almirall hi començà a desenvolupar el *federalcatalanisme*, projecte que volia transformar Espanya en una federació asimètrica que retornés l'autogovern a Catalunya i n'acceptés la realitat diferenciada. Alhora que intentaven polititzar el moviment catalanista amb un projecte federal que tenia com a referents els moviments *autonomistes* hongarès i irlandès i els sistemes institucionals dels EUA i de Suïssa (PICH, 2003a: 100-117). Impulsaren la celebració del Primer Congrés Catalanista (1880), una fita en el procés de politització del catalanisme (GALOFRÉ, 1979; FIGUERES, 1990 i 2000; PICH, 2003a: 179-224).

Almirall defensarà la necessitat d'aconseguir l'oficialitat de la llengua catalana tant en la seva etapa de dirigent federalista com en el període que encapçalava el catalanisme. Al prospecte del «Diari Català», Almirall defensava la necessitat de publicar un diari en llengua catalana perquè aquesta retornés a la República de les lletres, amb la utilització del «medi més poderós de'ls temps moderns: de la premsa diària. Perque lo diari es la gota d'aigua que forada las rocas». No obstant això, el 1879, afirmava que no es podia recuperar el català escrit dels clàssics perquè era arcaic, però tampoc «el català que ara es parla», que havia defensat aferrissadament durant els inicis del teatre català, perquè resultava groller. Per tant, volia continuar la tasca de reconstruir l'idioma amb un intent de consens amb els sectors menys arcaïtzants dels partidaris de la Renaixença culta. De fet, pensava que la llengua només es podia «reconstruir» per l'ús, ja que els catalans de la generació d'Almirall tenien molts problemes per a expressar-se per escrit en català. Per tant, afirmava «escribim, donchs, en catalá, y en catalá tractem los assumptos serios y modernos, y sens adonárnosen s'anirá formant la llengua propia dels catalans d'avuy».

La redacció del «Diari Català» començà la tasca d'intentar trobar una certa unitat ortogràfica que servís inicialment a la redacció del diari i afirmaven que «no ho hem conseguit del tot, porque no es cosa de ferse en un dia pero creyém estar en camí de lograrho» i afirmaven que la llengua catalana necessitava una normativa bàsica acceptada per

«tots els que escribim en català prescindint de prevencions y d'escolas, á fi y efecte que l'idioma adquireixi una condició que tenen tots els idiomes vius».

Almirall defensava finalitzar la marginació de la llengua catalana, amb el reconeixement de l'oficialitat de totes les llengües espanyoles amb la mateixa rellevància que el castellà, tal com havien fet els suïssos. Sabia que els sistemes d'organització política dels *Estats compostos* eren pràcticament desconeguts a Espanya. Per tant, aconsellà els interessats en conèixer l'aplicació pràctica del federalisme que estudiessin els manuals de ciència política suïssos, que coneixia àmpliament (PICH, 2003a: 105-107).

Els partidaris del centralisme assumien que la cultura i la literatura espanyola eren únicament les basades en els valors i en la llengua castellana. Per tant, l'activitat cultural i literària de la Renaixença quedava marginada de les principals plataformes de difusió cultural espanyola (MORAN, 1994: 190-193). En aquestes circumstàncies, Almirall i els seus partidaris qüestionaren la capitalitat cultural de Madrid per a obrir-se a Europa i modernitzar-se (PICH, 2003a: 117-123).

Durant el Primer Congrés Catalanista, discutiren i aprovaren la constitució de l'Acadèmia de la llengua catalana, tot i que aquest darrer acord no va ser viable per les discrepàncies entre les diferents tendències catalanistes, com explicà el mateix Almirall al finalitzar l'assemblea. Al discurs de cloenda, resumí les principals discussions del Congrés i remarcà la transcendència per al futur del catalanisme, ja que «lo sol fet de haberse reunido tan gran número de catalanistas, y haber discutido por espacio de tantas sesiones, usando la lengua catalana. Això sol té més importància, que tots los acorts que pogan haberse pres» (PICH, 2003a: 211-214). Cal tenir present que els catalanistes havien de demostrar coses que en l'actualitat ens resulten òbvies, però que llavors no ho eren, ja que una gran part de la societat catalana pensava que el català únicament tenia utilitat a l'àmbit privat i potser en la poesia i el teatre. Per tant, la utilització de la llengua catalana per a debatre en un congrés públic era un pas més en el llarg procés de normalització del català.

Almirall pensava que la llengua estava viva i que calia normalitzar-la, amb regles acceptades per tothom, alhora que en l'àmbit literari ca-

lia potenciar el seu aspecte més fràgil: la prosa i la novel·la. Possiblement no és una casualitat que els més joves del grup que es vertebrava entorn del «Diari Català» decidissin publicar «L'Avenç», quan Almirall deixà de publicar el seu diari i que aquesta publicació tingués com un dels seus principals objectius la normativització de la llengua catalana (PICH, 2004b: 229). En aquest àmbit, Almirall també va ser un pioner.

El 1881, Almirall trencà la seva vinculació amb el republicanisme federal espanyol. La tornada de Pi i Margall a Barcelona, en plena campanya per reafirmar el seu lideratge al PRDF, posà de manifest l'existència de divergències doctrinals i de tàctica política entre el seu projecte polític i el defensat pels *federalcatalanistes*. Una de les discrepàncies era la llengua: Pi es negava a parlar en públic en català i en un dels seus discursos aconsellà els catalans que estudiessin més el castellà. En canvi, Almirall volia aconseguir l'oficialitat nacional de la llengua catalana, que hauria de ser oficial en tots els territoris de la federació espanyola que defensava i no únicament a Catalunya (ROVIRA I VIRGILI, 1983; GABRIEL 1997; PICH, 2003a: 227-242).

LA REIVINDICACIÓ DE L'OFICIALITAT DE LA LLENGUA CATALANA I ELS INICIS DEL CATALANISME POLÍTIC

El Centre Català de Barcelona sorgí com a l'embrió d'un possible partit catalanista. En l'etapa constituent, començaren a elaborar un ideari per a polititzar la nova associació, a partir de la premissa bàsica del nacionalisme nord-americà «Amèrica pels americans», tot i que transformada en «Catalunya pels catalans». El 1882, Almirall afirmava que la principal reivindicació dels catalanistes hauria de ser aconseguir l'oficialitat del català. Des de la seva perspectiva, els partidaris de mantenir el castellà com única llengua oficial espanyola i, en conseqüència, com instrument d'uniformització cultural basaven els seus criteris pedagògics en tesis idealistes, igualitàries i utòpiques que tenien com objectiu establir una llengua comuna per a la humanitat. En canvi, Almirall es preguntava per què havia de ser el castellà la llengua universal i argumentava que defensar i utilitzar el català no era anar en contra del progrés (PICH, 2002a: 27-55).

Almirall era partidari de l'oficialitat del català per dignitat, per justícia i per a garantir la subsistència de Catalunya com a poble. El seu objectiu era arribar a una situació lingüística similar a la d'altres estats compostos europeus com Suïssa, Bèlgica o l'Imperi austrohongarès. A més, argumentava que el reconeixement de l'oficialitat del català milloraria el respecte dels catalans cap al castellà, ja que deixarien de veure'l com un instrument d'uniformització. Almirall constatava que la vitalitat de la llengua catalana li permetia evolucionar, canviar i modernitzar-se. Negava que fos un dialecte i s'oposava a l'ideal racionalidealista dels defensors de la uniformització lingüística, perquè un idioma universal només podia donar lloc a una «esclavitud universal». De fet, explicava que abans de ser catalanista, s'avergonyia de ser espanyol pel endarreriment endèmic d'Espanya, fins que els historiadors de la Renaixença li descobriren la seva veritable pàtria: Catalunya. En aquell moment, es convencé que «si un dia Catalunya pot viure ab la dignitat que avui no té, aquell dia jo cridaré, però en català que ja serà oficial, Visca Espanya» (PICH, 2002a: 45-46).

El Centre impulsà el trencament del catalanisme amb les formacions polítiques d'àmbit estatal, en el Segon Congrés Catalanista (1883), tot i que no van poder acabar-lo (ILLA, 1983 i PICH, 2002a: 55-66). Posteriorment, Almirall dotà l'incipient moviment polític catalanista d'un escrit reivindicatiu, la *Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya*, més coneguda com el *Memorial de Greuges* el 1885 (NADAL *et al.*, 1986; GONZÁLEZ CASANOVA, 1990; PICH, 2002a: 78-104), i d'un corpus doctrinal, amb una munió impressionat de treballs com *Les Cartes a mon amic C*, un *catecisme doctrinal* per facilitar l'adoctrinament de nous catalanistes; *La Confederación Suiza y la Unión Americana. Estudio político comparativo*, *L'Espagne telle qu'elle est*, on critica l'oligarquia política i el caciquisme, i especialment *Lo catalanisme*, on presentà el projecte polític i ideològic del catalanisme liberal (PICH, 2002a: 119-182).

Lo catalanisme esdevingué el llibre de capçalera de gairebé tots els catalanistes, fins i tot dels crítics amb el projecte polític defensat per Almirall (YXART, 1887; OLIVER, 1904; MOLINÉ I BRASÉS, 1922; ROVIRA I VIRGILI, 1936 i 1983; PICH, 2002a i 2002b). Així doncs, un remarcable partidari de la Renaixença culta, Francesc Pelagi i Briz (1886), afirma-

va que era el llibre «més català y lo més valent de tots quans se han escrit en nostra llengua» i formulava les doctrines que implicarien la *salvació* del poble català, fins al punt d'assegurar que era «quelcom més que un llibre, es la veu de la pàtria». Els únics defectes que hi veia eren l'extensió i l'erudició del llenguatge perquè dificultaven la seva difusió entre les classes populars.

La direcció d'Almirall del catalanisme polititzat i el ressò de *Lo catalanisme* van motivar al clergue vilafranquí Josep Maria Torras i Bages a escriure *La Tradició Catalana* (1892), on desenvolupà l'ideari regionalista català fonamentat en la tradició i el catolicisme. El poeta i polític Gaspar Núñez de Arce (1886) llançà des de l'ateneu madrileny una dura diatriba contra el moviment regionalista en general i el catalanisme en particular. El discurs té dues parts. A la primera, Núñez de Arce analitza el problema de la vertebració d'un estat nacional espanyol, centralitzat i uniformitzat i defensa un model lingüístic diglòssic (VALLVERDÚ 1976: 348 i 1979: 5-29 i 61-68), on les llengües regionals haurien de quedar reduïdes a l'àmbit popular i familiar, mentre que la llengua nacional, és a dir, el castellà, hauria de ser utilitzat a les regions bilingües com a llengua de cultura. Per a Núñez de Arce el regionalisme catalanista portava a la «desmembración de la patria», tot i pensar que era un moviment impulsat per «la concepció artificial y artificiosa de unas cuantas inteligencias demasiado apasionadas». No esmentava en cap moment el Centre Català o Almirall, tot i que eren els principals objectius de les seves crítiques. Veia els catalanistes com una evolució del cantonalisme, amb un projecte polític més radical que el federalisme encapçalat per Pi i Margall. Descrivia els regionalistes com uns fanàtics amb els quals no es podia dialogar, perquè els seus objectius eren incompatibles amb els principis de la monarquia espanyola.

Núñez de Arce havia plantejat directament el problema de la vertebració d'Espanya com una nació políticament centralitzada i culturalment uniformitzada, mentre identificava la cultura espanyola amb els valors castellans. En canvi, Almirall el replicà (1887) defensant una Espanya políticament descentralitzada, com a mínim respecte els catalans, i culturalment diversa. Negava que els catalanistes defensessin fanàticament el català i menyspreessin el castellà, tot i recordar que

aquesta era una llengua que els imposaven, mentre que el català estava prohibit utilitzar-lo públicament, fins i tot en telegrames particulars. Per tant, el seu objectiu era que ambdós llengües fossin «co-nacionales y co-oficiales», en tot el territori nacional espanyol. El president de l'ateneu madrileny havia criticat la Renaixença pel seu suposat localisme. En canvi, Almirall li recordà que era un moviment literari obert a les influències europees. En definitiva, davant de les argumentacions homogeneïtzadores del literat castellà, Almirall replicava que aquestes eren culturalment empobridores. El discurs de Núñez de Arce inicià la polèmica intel·lectual sobre la vertebració d'Espanya i també del paper que hauria de tenir-hi el català, és a dir, diglòssia o oficialitat (Vallverdú 1976 i 1979).

Mañé i Flaquer (1887) director d'«El Diario de Barcelona» publicà *El Regionalismo*, on replicava tant les tesis defensades pel literat castellà com les d'Almirall. Reconeixia que «Nadie ha combatido las doctrina del Sr. Almirall con tanta tenacidad como yo le he hecho; porque, hablándole a V. con sinceridad [en referència a Núñez de Arce], le confesaré que es el enemigo más temible de los principios que yo profeso, que son los del regionalismo conservador». El 1900, reedità *El Regionalismo* i en l'epíleg afirmava que aquest llibre havia contribuït a impedir la politització del catalanisme i a la seva transformació en un moviment regionalista cultural de tarannà conservador.

El 1887, Marcelino Menéndez Pelayo explicava en una carta al diplomàtic i literat Juan Valera que el catalanisme «puede ser peligroso si se apoderan de él los federales como Almirall, que ya han comenzado a torcerle y a desvirtuar el carácter literario que al principio tuvo. El tal Almirall es un fanático todavía de peor casta que Pi y Margall, a quién siguió en un tiempo, pero cuyo catalanismo ya no le satisface o le sabe a poco. Está haciendo una propaganda antinacional de mil diablos».

Entre 1886 i 1887, semblava que el catalanisme polític i el Centre Català es consolidaven, però havien d'enfrontar-se amb les campanyes centralistes, amb les diferents tendències internes dins del Centre i amb l'inici de la davallada física d'Almirall. El 1887 es presentaren dues candidatures a la direcció del Centre; s'imposà l'encapçalada per Almirall, però el sector dissident no va acceptar la derrota i va

promoure l'escissió, tot creant la Lliga de Catalunya. A partir d'aquests moments el lideratge d'Almirall anirà perdent força. La divisió del Centre Català implicà que el catalanisme entrés en un període convuls on no acabava de polititzar-se, fins al 1898, quan la incapacitat demostrada pels partits centralistes per a modernitzar Espanya, possibilità la politització del catalanisme, a través de la Lliga Regionalista (PICH, 2000; 2002a: 213-275; 2002b).

LA DAVALLADA I EL DISCURS A L'ATENEU BARCELONÈS

Almirall va passar de la plenitud política i intel·lectual el 1886, a la davallada física i a la marginació política en poc menys de dos anys. Els darrers anys de la seva vida es caracteritzaren per diversos problemes familiars, vinculats a la seva herència, i per un lent decaïment físic, polític i intel·lectual. No va escriure cap més llibre, ni dirigí cap altre periòdic. La seva activitat periodística, en la qual havia estat un veritable mestre, quedà limitada a les col·laboracions amb «L'Avenç», on no tractava de temes polítics, i els articles que publicava esporàdicament a la premsa republicana barcelonina. La frustració d'Almirall s'agreujava al sentir-se oblidat, abandonat, arraconat i marginat de la política catalana. De fet, no havia estat indulgent amb els seus enemics i aquests no ho van ser amb ell. Però, durant aquests anys, va impulsar la constitució de la Biblioteca Pública Arús i, el 1896, acceptà la presidència de l'Ateneu Barcelonès (PICH, 2004b: 305-316).

Al final del segle XIX, les diferents tendències catalanistes impulsaren el que Prat de la Riba anomenava *batalles* per a conquerir les principals corporacions culturals barcelonines (GARRIGA, 1987). El 1895, aconseguiren que Àngel Guimerà fos elegit president de l'Ateneu barcelonès. El discurs presidencial de Guimerà generà fortes tensions i alguna garrotada, entre catalanistes i centralistes. La tensió no estava motivada pel discurs que era de concepció conservadora i historicista, sinó perquè utilitzava el català en públic. Al final del segle XIX, Catalunya era una societat diglòssica, on la majoria assumia que la llengua de cultura i la que s'havia d'utilitzar en actes públics era el castellà

(VALLVERDÚ, 1979). El discurs de Guimerà es transformà en una fita històrica per al moviment catalanista no pel que va dir, sinó per la llengua que va utilitzar.

El 30 de novembre de 1896, Almirall substituïa a Guimerà en la presidència de l'Ateneu, davant d'una nodrida representació de la societat civil catalana. En el seu discurs presidencial, reivindicà l'oficialitat de la llengua catalana i la politització del moviment catalanista. La seva veu sonava fatigada i feble, però tenia la intenció de reivindicar la seva condició preeminent dins del catalanisme, quan afirmà que el seu discurs era més important que el d'en Guimerà, ja que «l'empleu del català en aquest acte, lo més solemne de la nostra Associació, revesteix lo doble caràcter de acte possessori y de reivindicació implícita de dret». El discurs d'Almirall a l'Ateneu barcelonès es divideix en dues parts. A la primera, defensà que la utilització del català en actes públics no era una mostra de fanatisme excoient o de barroeria dels catalans, com pretenien els centralistes, sinó un deure patriòtic, ja que els intolerants eren els que imposaven la seva llengua per la força, els que prohibien l'ensenyament del català o la seva utilització en el servei de telègrafs. La solució que proposava era el reconeixement de l'oficialitat de la llengua catalana i la seva equiparació amb la castellana. En la segona part, reivindicà el seu projecte polític federalcatalanista (VALLVERDÚ, 1976: 349; PICH, 2004b: 317-321).

La mort d'Almirall no era ni molt menys inesperada, ja que era prou coneguda la fragilitat de la seva salut, i feia molt temps que no era un personatge amb activitat pública. Això no obstant, la major part de la premsa barcelonina informà de la seva mort, en alguns casos àmpliament, com «El Diluvio», diari de gran tiratge a la capital catalana. En canvi, la major part de la premsa publicada a Madrid no va donar cap transcendència a la mort del primer dirigent del catalanisme polític. L'enterrament d'Almirall no tingué el ressò ciutadà generat per la mort de Jacint Verdaguer, ni la del doctor Bartomeu Robert, el primer president de la Lliga Regionalista, el 1902, i per aquest motiu, durant la marxa fúnebre circularen uns fulls amb uns versos que deien: «L'autor del Catalanisme/ l'enterren modestament,/ i al que en va llegí unes planes/ li alcen un gran monument [en referència al del Dr. Robert que en l'actualitat es troba a la plaça de Tetuan]» (PICH, 2004b: 327-332).

EL LLEGAT

El projecte polític d'Almirall no es consolidà, perquè era massa catalanista per la major part dels republicans d'aquell període, massa republicà per la majoria dels catalanistes, massa radical per als conservadors i massa conservador per als radicals. Tanmateix, després de la seva mort, començà una disputa pel seu llegat ideològic: republicanofederals, republicans unitaris, liberals, la Lliga Regionalista, el mateix Prat de la Riba (1904), Martí i Julià, els modernistes, els catalanistes radicals propers a l'independentisme, els conservadors i, més tard, ERC i, fins i tot, la CNT, lloaren la trajectòria política i vital d'Almirall, la qual cosa posa de manifest la importància i la complexitat polifacètica del discurs polític i doctrinal d'Almirall (PICH, 2002b; 2004b: 332-342); un dels impulsors de la Renaixença, de l'inici de la normalització de la llengua i del desvetllament de la nació catalana.

JOSEP PICH I MITJANA
Universitat Pompeu Fabra

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Valentí ALMIRALL (1886): *Prólech. A n'En Frederich Soler*, dins F. SOLER, *Nits de lluna*, Barcelona, I. López, p. 7.
- Valentí ALMIRALL (1887): *Contestación al discurso leído por Gaspar Núñez de Arce en el Ateneo de Madrid con motivo de la apertura de sus cátedras en el año corriente*, Madrid / Barcelona, Librería de Antonio Sanmartín / Librería de I. López, ps. 5-67.
- Vicente CACHO VIU (1984): *Els modernistes i el nacionalisme cultural*, Barcelona, La Magrana, ps. IX-XVII.
- Àngel CARMONA (1967): *Dues Catalunyes. Jocfloralescos i xarons*, Esplugues de Llobregat, Ariel, ps. 13-18 i 169-188.
- Pere COROMINES (1933): *Interpretació del vuitcents català*, Barcelona, La Revista.
- Francesc CURET (1967): *Història del Teatre Català*, Barcelona, Aedos, ps. 117-121.
- Xavier FÀBREGAS (1969): *Teatre Català d'agitació política*, Barcelona, Ed. 62, ps. 29-60.

- Xavier FÀBREGAS (1986): *Frederic Soler i el Teatre del seu Temps*, dins M. de RIQUER, A. COMAS i J. MOLAS, *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona, Ariel, vol. VIII, ps. 306-308.
- Josep Maria FIGUERES (1990): *El Primer Congrés Catalanista i Valentí Almirall*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985.
- Josep Maria FIGUERES (1999): *El primer diari en Llengua Catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Josep Maria FIGUERES (2000): *La Gran Polèmica Catalanista de 1880. L'expansió del catalanisme polític a través del periodisme d'opinió*, «Afers», núm. 36, ps. 453-477.
- Melcior FONT (1926): *La vida i l'obra de Valentí Almirall*, «Anuari dels catalans», Barcelona, Antoni López, ps. 124-145.
- Josep FONTANA (1988): *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, dins P. VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, vol. v, ps. 429-445.
- Josep FONTANA (1994): *L'altra Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana*, dins P. GABRIEL (dir.), *Història de la Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62, vol. v, ps. 17-33.
- Pere GABRIEL (1994): *Socialisme, lliurepensament i científicisme*, dins P. GABRIEL (dir.), *Història de la Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62, vol. v, ps. 144-147.
- Pere GABRIEL (1994): *Insurrección y Política. El Republicanismo ochocentista en Cataluña*, dins N. TOWNSON (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, ps. 363-365.
- Pere GABRIEL (1997): *Catalanisme i republicanisme federal del vuitcents*, dins div. autors, *El Catalanisme d'esquerres*, Girona, C.d'E.H. i S., ps. 34-39.
- Joan GARRIGA i MASSÓ (1987): *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona, Ed. 62, ps. 27-82.
- Josep Antoni GONZÁLEZ CASANOVA (1979): *Federalismo y Autonomía. Cataluña y el Estado español 1868-1938*, Barcelona, Crítica, ps. 103-113.
- Josep Antoni GONZÁLEZ CASANOVA (1990): *Estudi introductor, Textos Jurídics Catalans*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, ps. xi-xxxi.
- Horst HINA (1986): *Cataluña y Castilla en el debate cultural 1714-1939*, Barcelona, Península, p. 158.
- Maria Carme ILLA i MUNNÉ (1983): *El Segon Congrés Catalanista. Un Congrés inacabat 1883-1983*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- Manuel JORBA (1986): *La Renaixença*, dins M. de RIQUER, A. COMAS i J. MOLAS, *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona, Ariel, vol. VIII, p. 306.
- Manuel JORBA (1994): *Literatura, llengua i Renaixença. Models literaris i influències culturals*, dins P. GABRIEL (dir.), *Historia de la Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62 vol. v, ps. 55-73.

- Manuel JORBA (1995): *Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica*, dins P. GABRIEL (dir.), *Historia de la Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62 vol. iv, ps. 118-128.
- Manuel JORBA (1997): *La Renaixença*, dins J. M. FRADERA (dir.), *La gran transformació 1790-1860*, dins B. de RIQUER, B. (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. vi, ps. 354-355.
- Josep MANÉ I FLAQUER (1887): *El Regionalismo*, Barcelona, Imprenta Barcelonessa.
- Josep MIRACLE (1960): *La restauració dels Jocs Florals*, Barcelona, Ayma.
- Ernest MOLINÉ I BRASÉS (1922): *Lo moviment catalanista durant lo s. XIX*, dins A. AULÈSTIA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Centre Editorial Artístic de en Miquel Seguí, ps. 371-386.
- Josep MORAN (1994): *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, ps. 169-185.
- Joaquim NADAL [et al.] (1986): *El memorial de Greuges i el catalanisme polític*, Barcelona, La Magrana/Institut Municipal d'Història.
- Gaspar NÚÑEZ DE ARCE (1886): *Discurso leído por el Excmo. señor... el día 8 de noviembre de 1886 en el Ateneo científico y literario de Madrid con motivo de la apertura de sus cátedras*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- Miquel dels Sants OLIVER (1904): *Almirall*, «Diario de Barcelona», 25 de juny de 1904, ps. 7.703-7.704.
- Ramon OTEO SANS (1997): *Xarons, truculents i sentimentals: la cultura de fulletó i la sàtira estripada*, dins J. M. FRADERA (dir.), *La gran transformació 1790-1860*, dins B. de RIQUER, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 6, Barcelona, 1997, vol. vi, ps. 341-355.
- Francesc PELAGI BRIZ (1886): *Quatre paraules sobre el llibre de D. V. Almirall «Lo Catalanisme»*, Barcelona, Víctor Berdós i Feliu.
- Josep PICH (2000): *Almirall i la crisi del Centre Català (1887-1888)*, «Afers», núm. 36, ps. 479-496.
- Josep PICH (2002a): *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*, Afers, Catarroja/Barcelona.
- Josep PICH (2002b): *El projecte polític catalanista, progressista i modernitzador de Valentí Almirall i Llozer*, «Recerques», núm. 44, ps. 111-138.
- Josep PICH (2003a): *Almirall i el Diari Català (1879-1881). L'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*, Eumo, Vic.
- Josep PICH (2003b): *Valentí Almirall i la Diputació de Barcelona. De la Casa de Caritat als intents de proclamar l'Estat Català*, dins div. autors, *La Diputació revolucionària 1868-1874*, Diputació de Barcelona/Avenç, Barcelona, ps. 133-172.

- Josep PICH (2003c): *L'evolució política i ideològica de Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, «Afers», núm. 44, ps. 31-51.
- Josep PICH (2004a): *La Renaixença popular. De l'espanyolisme de la guerra d'Àfrica a l'inici de la represa de la cultura nacional catalana (1859-1868)*, dins div. autors, *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica, ps. 1.097-1.109.
- Josep PICH (2004b): *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall (1841-1904)*, Vic, Eumo.
- Josep PICH (2004c): *Juntas, tertulias y conspiración en la crisis del régimen isabelino. El caso de la ciudad de Barcelona, 1867-1868*, «Hispania», núm. 217, 2004, ps. 689-712.
- Josep PLA (1977): *El senyor Valentí Almirall, Prosperitat i rauxa de Catalunya*, Barcelona, Destino, Obra Completa, vol. xxxii, p. 191.
- Josep Maria POBLET (1965): *Les arrels del Teatre Català*, Barcelona, Selecta, ps. 41-94.
- Josep Maria POBLET (1967): *Frederic Soler. Serafi Pitarra*, Barcelona, Aedos, ps. 37-45, 74 i 95-122.
- Enric PRAT DE LA RIBA (1 de octubre de 1904): *El precursor*, «La Veu de Catalunya», p. 3. Recopilat a *Articles (1934)*: Biblioteca Política de la Lliga Catalana, Barcelona, ps. 214-216.
- Santiago RIERA i TUÈBOLS (1994): *El positivisme científic i la difusió del Darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença*, dins P. GABRIEL (dir.), *Història de la Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62, vol. v, ps. 117-118.
- Josep ROCA i ROCA (1888): [article escrit sota el pseudònim P.K.]: *Bosqueig històric*, «La Campana de Gracia», núm. 1.000, 21 de juliol de 1888, p. 2.
- Josep ROCA i ROCA (1905): *Valentí Almirall. Apuntes Biográficos*, Barcelona, Mariano Galve, p. 7.
- Alfons ROURE (1946): *La «Rebotiga» de Pitarra. Capítulos sobre la historia del humorismo barcelonés ochocentista*, Barcelona, Librería Millá, ps. 9-30.
- Conrad ROURE (1925): *Recuerdos de mi larga vida*, Barcelona, Biblioteca de «El Diluvio», vol. I, ps. 51-55, 223 i següents.
- Conrad ROURE (1926): *Recuerdos de mi larga vida*, Barcelona, Biblioteca de «El Diluvio», vol. II, ps. 7-26, 57-241.
- Antoni ROVIRA i VIRGILI (1936): *Valentí Almirall*, Barcelona, Barcino, ps. 16 i 35-49.
- Antoni ROVIRA i VIRGILI (1966): *Els Corrents ideològics de la Renaixença Catalana*, Barcelona, Barcino.
- Antoni ROVIRA i VIRGILI (1983): *Resum d'història del catalanisme*, Edicions la Magrana / Diputació de Barcelona, Barcelona, ps. 31-50.
- Magí SUNYER (1996): *La llengua catalana, del col·loquialisme a l'alta cultu-*

- ra, dins P. ANGUERA (dir.), *La consolidació del món burgès 1860-1900*, dins B. de RIQUER, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. VII, ps. 284-288.
- Josep TERMES (1972): *El federalisme català en 1868-1873*, «Recerques», núm. 2, ps. 33-69.
- Joan TORRENT i Rafael TÀSIS (1966): *Història de la premsa catalana*, Barcelona, Bruguera, p. 232 i següents
- Francisco María TUBINO (1880): *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, Tello, ps. 436 i 505-512.
- Eduard VALENTÍ FIOI (1973): *El primer modernismo literario catalán*, Barcelona, Ariel, ps. 66, 103, 111-113 i 124-138.
- Francesc VALLVERDÚ (1976): dins *Actes del II Col·loqui Internacional sobre el català. Amsterdam 1970. Problemes de la llengua i literatura catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 329-338 i 347-351.
- Francesc VALLVERDÚ (1979) [1a. Ed. De 1970]: *Dues llengües: dues funcions?*, Barcelona, Ed. 62.
- Josep YXART (1887): Lo Catalanisme. *Motius que'l legitiman, fonaments científichs y solucions pràcticas*, dins *El año pasado*, Barcelona, Ed. Daniel Cortezo, ps. 44-58.